

Руслана ОМЕЛЬКОВЕЦЬ

**ПРИНЦИПИ КАРТОГРАФУВАННЯ
В „АТЛАСІ ЗАХІДНОПОЛІСЬКИХ НАЙМЕНУВАНЬ
ЛІКАРСЬКИХ РОСЛИН”**

Вивчення лексики на сучасному етапі розвитку української діалектології немислиме без використання лінгвогеографічного методу. Адже факти ареального варіювання мовної системи, зафіксовані на лінгвістичних картах, актуалізують ряд проблем, розв'язання яких проливає світло на минуле мови та закономірності її функціонування на різних етапах історії. [3, 23]. Таке вивчення дозволяє побачити те, чого не можна було помітити, досліджуючи лексику традиційними методами. Тому створення „Лексичного атласу української мови” – найактуальніше завдання української діалектології і мовознавчої науки загалом. Але детальність у відбитті ареального варіювання досягається згущенням сітки картографованих говірок, більшою деталізацією програми-питальника [3, 26]. А це дають змогу зробити лише регіональні лексичні атласи, в яких подаються різні пласти лексики.

Оскільки народні назви рослин – велика, досить різноманітна тематична група, цікава і щодо походження, і щодо часу виникнення, то важливість лінгвогеографічного їх вивчення не потребує особливої аргументації.

На території Західного Полісся цей пласт лексики ще не досліджений. Хоча окремі народні назви деяких рослин зафіксовані у працях Г.Аркушина „Словник західнополіських говірок” [1], М.Корзонюка „Матеріали до західноволинських говірок” [5]. Картографованими є матеріали Ю.Тарнацького [7] (із 185 лінгвістичних карт 22 стосуються ботанічної лексики, що зафіксована в західній частині українсько-білоруського Полісся, з них 9 наводять назви конкретних рослин). Але вони не відображають сучасний стан цієї лексики. „Атлас ботанічної лексики української мови” І.Сабадоша [6] подає цей пласт загалом для України, охопивши лише 10 західнополіських говірок. Тому „Атлас західнополіських назв лікарських рослин” – перша спроба картографування народних найменувань фонових рослин, які найчастіше використовуються народною медициною Західного Полісся.

Збирання матеріалів проводилося за попередньо розробленим питальником „Програма для збирання діалектних одмін української мови (Лікарські рослини, їх заготівля, зберігання та використання)”. Обстежено 177 західнополіських говірок.

Атлас налічує 60 карт. За своїм змістом вони поділяються на три групи: I. (допоміжні) карта №1 „Характеристика мережі досліджених говірок”, карта №2 „Основні рослинні формації досліджуваної території”; II. (основна група) карти номінативного характеру; III. синтетичні карти.

На початкових етапах роботи над атласом постало питання, як карти зробити максимально інформативними.

Для того, щоб система знаків найповніше відображала зібраний матеріал, вона повинна, на наш погляд, задовільняти такі вимоги:

1) знаки повинні бути достатньо чіткими і водночас компактними, щоб розміститися на карті, яка охоплює значну кількість населених пунктів (177) на порівняно невеликій території і виконана на аркуші формату А4;

2) щоб знаки дозволяли передати велику кількість різнокорених та однокорених номенів, вказуючи одноразово на словотворчі форманти та подекуди на фонетичні особливості тих чи тих флоронімів;

3) використовувати лише відтінки сірого кольору, що полегшує технічне оформлення карт;

4) карти повинні бути максимально інформативними, що дозволило б не переобтяжувати атлас коментарями (у цьому плані взірцевим є „Atlas gwar polskich i ukraińskich okolic Włodawy” Ф.Чижевського [8]).

З огляду на перелічені вимоги, ми не могли використати систему позначень АУМ, тому що основним засобом лінгвістичного картографування у ньому є колір.


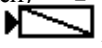
Система позначень, прийнята у „Лінгвістичному атласі українських народних говірок Закарпатської області УРСР” Й.О.Дзензелівського [4], не використана з таких причин:

1) для протиставлення за коренями Й.О.Дзензелівський використовує штриховку. Але якщо різнокорених номенів 40 і більше, то передати їх штриховкою стає практично неможливо; протиставлення другого ступеня (словотвірні) ми не могли передати формою фігур з огляду також на велику кількість словотворчих формантів (так, наприклад, нам потрібно дати розрізнення понад 50 суфіксів).

Досить інформуючою є система позначень „Атласу ботанічної лексики української мови” І.В.Сабадоша [6]. Але вона не дозволяє передати без використання коментарів велику кількість двокомпонентних назв із однаковим означуванням словом, яких на досліджуваній нами території зафіксовано чимало.




Тому ми намагалися створити таку систему позначень, яка дозволила б найповніше передати особливості цього пласту лексики.

Найголовніший ступінь протиставлень в „Атласі західнополіських найменувань лікарських рослин” – лексичний. Він передається за допомогою контурів геометричних фігур: коло, трикутник, прямокутник, ромб, трапеція і т. д. Найпоширеніший номен позначається так: ○. Послідовність використання перелічених геометричних фігур не завжди зберігається. Протиставлення другого ступеня (словотворчі) реалізуються за допомогою спеціальних позначок, які вносяться всередину основного

знака (суфікси) –  коров'я́к або ставляться дотично до основного знака (префікси) –  н'і́дн'і́жник.

Таблиця 1

ПРЕФІКСИ	Умовні позначення
в-	
на-	
па-	
пере-	

н'ід-	
по-	
пра-	
при-(пр'і-)	=
про-	+



Таблиця 2

СУФІКСИ	Умовні позначення
-авк-	*
-ай-	∩
-ак-	∪
-алк-	⇒
-ан-	⇓
-анк-	⊗
-ар-	≈
-ат-	∧
-атк-	◆
-ах-	∩
-ач-	∧
-ачк-	↗
-аши-	△
-ей-	♣
-ен- (-ен'-)	∩
-еу'-	/

-ечк-	↖
-ив-	○
-ивк-	&
-ик-	∪
-ин-	κ
-инк-	↘
-их-	∩
-иц'-	↘
-ич-	∪
-ичк-	↖
-ишк-	↗
-ишч-	∪
-ій-	∩
-івок-	*
-ін-	♥
-	+
іс'т'-	
-к-	
-л-	∩
-н-	∪
-н'ак-	∩
-ниці'-	∩

-овк-	κ
-ок-	→
-он-	↖
-онк-	↗
-от-	∪
-очк-	↑
-ук-	=
-ул-	♫
-ул'к-	♫
-ун-	↔
-унк-	∩
-ур-	⊗
-ус-	∥
-ух-	∪
-учк-	↕
-ушк-	κ
-ц-	■
-чик-	↗
-чиці'-	⊗
-ж-	j






































Запозичення, в тому числі й з російської мови, не піддаємо словотвірному аналізу, оскільки ці лексеми засвоєні західнополіськими говірками в готовому вигляді, а не утворені на основі своїх словотворчих афіксів.

Ботанічна лексика належить до тих тематичних груп, у яких велика кількість найменувань – це складні слова й словосполучення. У зв'язку з перенасиченням карт знаками, у двокомпонентних номенах, якщо означуване слово має лише одне означення, то до його позначки (наприклад, ) додається крапка праворуч – . А якщо означуване слово має кілька означень, то вони позначаються спеціальними позначками, які ставляться ліворуч від основного знака. Наприклад, *лепéха*

болóтна – ; *лепéха пахúча* – .

Таблиця 3

**Позначки найчастіше вживаних означень
у двокомпонентних найменуваннях**

<i>Означення</i>	<i>Позначки</i>	<i>болóтний</i>		<i>Дікий</i>	
		<i>Великий</i>		<i>Драбінчатий</i>	
		<i>Вóвчий</i>		<i>др'ібч'єстий</i>	
		<i>вод'аний</i>		<i>духм'аний</i>	
<i>австр'ійс'кий</i>		<i>Волохатий</i>		<i>жа́бийачий</i>	
<i>ба́бин</i>		<i>ворóн'ачий</i>		<i>жалкі́й</i>	
<i>бджоли́ний</i>		<i>Гайовий</i>		<i>жа́втий</i>	
<i>б'ілий</i>		<i>г'іркий</i>		<i>жид'івс'кий</i>	
<i>безіази́чківий</i>		<i>Глухий</i>		<i>за́йачий</i>	
<i>благоро́дний</i>		<i>горо́дн'ий</i>		<i>звичай́ний</i>	
<i>бли́скавий</i>		<i>гу́с'ачий</i>		<i>зимовий</i>	
<i>богоро́ц'кий</i>		<i>Дводóмний</i>		<i>зозу́лин</i>	
<i>Бо́жий</i>		<i>д'ідовий</i>		<i>І́сусин</i>	
		<i>д'ібро́вний</i>		<i>ї́с'т'івний</i>	








к'ін'с'кий		обикнов'єн: шї		соба́чий	
красний		ос'ін': ії		солдац'кий	
кúр'ачий		очерет'аний		справедлівий (справжн'її)	
кус'учий		Пахúчий		тополéвий	
л'у́ц'кий		Пеку́чий		трості́н: иї	
л'ікарс'кий		Плету́чий		харуц'кий	
л'ісові́й		Повзу́чий		Христóвий	
лучні́й		пол'ові́й		ц'в'іту́щчий	
мали́й		пом'ічні́й		черво́ний	
мед'и́ц'ин'с'кий		Пуи́стий			
морóз'аний		р'ічкóвий			
москóвс'кий		с'в'і́йс'кий (св'ї́й)			
насто́йащчий		сін'ї́й			
нероспу́щений					

У зв'язку з перенасиченням лінгвістичною інформацією частину карт роз'єднано. Тоді подається сигнатура **а, б**. У випадку значної диференціації означень у двокомпонентних номінаціях, на карті **а** модифікацією знака передаємо загальний сигнал двокомпонентності. При цьому характер означень подаємо на карті **б**.

Щодо позначення складних слівформ, то використовується спеціальна позначка , яка ставиться в нижній частині основного знака.

Наприклад, з'в'іроб'її , з'в'іроб'її проди́р'авлений (складна слівформа + означення). Щодо граматичних протиставлень (зокрема, рід), то вони реалізуються за допомогою заливки фігури, що позначає той чи той номен. Наприклад, *лєпєх* , *лєпєх* . Іноді заливка є сигналом і того, що спільнокореневі найменування, крім однакового суфікса, мають ще й інші. Наприклад, *кривавнік* , *кривавічник* . З метою посилення інформативності карти в окремих випадках свідомо порушуються деякі прийняті принципи. Наприклад, використання заливки для вираження фонетичних варіантів номенів (наприклад, метатеза: *крод'ніва*,

броківа,  прокі'ва).

Серед зафіксованих флорономенів трапляється ряд паралельних назв – однослівних і двослівних – з аналогічними опорними компонентами типу *татáрник* і *татáрс'ке з'іл': а*. Такі означення передаємо знаком, яким позначається і однокомпонентне таке найменування лише у зменшеному вигляді. Наприклад, *татáрник* , *татáрс'ке з'іл': а* ;  *багатотіс'ачник*,  *стол'існ'ік*,  *тис'ачолісник*, 
де''ре''в'ій,  *де''ре''в'ій тис'ачолістий*.

Якщо в якомусь населеному пункті зафіксовано кілька найменувань однієї рослини, то на карті першою біля крапки, яка позначає населений пункт, ставиться знак найуживанішої в говірці назви, а ліворуч – знаки (однакові за розміром) тих номенів, які вживаються рідше.

Відсутність знака біля крапки, що позначає населений пункт, вказує на відсутність найменування.

Фонетичні протиставлення переважно подаються у коментарях. Зрідка тут фіксується й інша інформація, яка доповнює матеріал, наведений в основній частині роботи (наприклад, інформація, що зібрана спорадично або взята з інших джерел).

Є ряд рослин, які інформаторам взагалі не відомі, оскільки в тій місцевості не ростуть, стали рідкісними або ж секрети використання їх для лікування на цій території втрачені. У такому випадку найменувань недостатньо, щоб їх картографувати. Тому після коментарів до карт подаємо некартографовані матеріали з паспортизацією.

1. Аркушин Г.Л. Словник західнополіських говірок: У 2-ох томах. – Луцьк: Вежа, 2000.
2. Атлас української мови: У 3-ох томах. – Т.1. Полісся. Середн. Наддніпрянщина і суміжні землі. – К.: Наукова думка, 1984. – 498 С.
3. Гриценко П.Ю. Дослідження лексики українських говірок // Мовознавство. – 1984. – N5. – С. 22-30.
4. Дзензелівський Й.О. Лінгвістичний атлас українських народних говірок Закарпатської області УРСР (Лексика): У трьох частинах. – Ужгород, 1958–1993.
5. Корзонюк М.М. Матеріали до словника // західноволинських говірок // Українська діалектна лексика. – К.: Наукова думка, 1987. – С. 62-267.
6. Сабадош І.В. Атлас ботанічної лексики української мови. – Ужгород, 1999. – 104 С.
7. Tamacki J. Studia porównawcze nad geografią wyrazów. – Warszawa, 1939. – 101 s. + 189 map.
8. Czyżewski F. Atlas gwar polskich i ukraińskich okolic Włodawy. – Lublin, 1986. – 230 s.